

УДК 37.035.91

І.М. КОФАН,

*доцент кафедри соціальної психології та психології управління
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

В.О. НУДЕЛЬ,

*магістр кафедри загальної та медичної психології, кандидат біологічних наук
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У МІЖСОБИСТІСНИХ СТОСУНКАХ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті розглядається проблема особливостей прояву лідерських якостей у міжособистісних стосунках в юнацькому віці. Висвітлюються питання розуміння феномену лідерства на підставі підходів різних зарубіжних та вітчизняних психологів, а також особливостей формування міжособистісних стосунків у цьому віці. Виявлення механізмів та характеру зв'язку стилів лідерства зі ступенем прояву лідерських якостей та типами міжособистісних стосунків розглядається на матеріалі дослідження 50 юнаків та дівчат.

Ключові слова: лідерство, лідерські якості, стилі лідерства, міжособистісна взаємодія.

Постановка проблеми. В сучасних умовах найважливішою якістю лідера є володіння різними стилями і вміння їх застосовувати залежно від конкретних обставин, специфіки завдань, соціально-психологічних особливостей як послідовників, так і своїх особистих якостей. Умовою досягнення і здійснення лідерства є також певний мінімальний набір природних задатків та здібностей особистості, а саме індивідуально-психологічних особливостей, що визначають успішність виконання діяльності або ряду діяльностей та зумовлюють легкість і швидкість навчання новим способам і прийомам діяльності. Період юнацтва має безпосереднє відношення до розвитку лідерських якостей, оскільки саме в цей період формуються і проявляються основи лідерського потенціалу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема раннього виявлення, виховання та розвитку майбутніх лідерів в даний час активно досліджується в психології різних країн світу. Великий науковий досвід з проблем лідерства накопичений за кордоном (К. Берд, С. Мілз, К. Левін, М. Герт, Р. Лайкерт, Р. Стогділл, Ф. Фідлер, Р. Хауз, П. Херсі, Т. Адорно, К. Клейн, А. Адлер та багато інших).

Зростає популярність проблеми лідерства й у вітчизняній науці і освітній практиці: даною проблематикою поглиблено займалися такі соціальні психологи і педагоги, як А.У. Петровський, Б.Д. Паригін, М.Г. Ярошевський, Г.М. Андрєєва, Р.Л. Кричевський, О.В. Кудряшова, Т.В. Бендас, В.П. Шейнов.

Увага дослідників приділяється тому, що будь-яке міжособистісне спілкування – це не просто вплив однієї людини на іншу людину, а їх безпосередня взаємодія. Процес спілкування виглядає як система пов'язаних між собою актів (Б.Ф. Ломов, 1984). Міжособистісна взаємодія розглядається як такий зв'язок, який включає в себе обмін не тільки діями, але й уявленнями, ідеями, інтересами, настроями, емоціями, почуттями й установками між людьми (С.Л. Рубінштейн, 1973; Б.Ф. Ломов, 1984; М.І. Шевандрин, 1995; О.О. Бодальов, 1996; О.М. Леонт'єв, 1997). М.М. Обозов вважає взаємовідносини складовою взаємодії, яка завдяки взаєморозумінню і через взаємодопомогу забезпечує її результат [6].

Значний внесок у лідерологію зробив Ю.А. Аркін, який звертав увагу на роль і місце лідерів в елементарних об'єднаннях юнаків та вважав, що саме лідери-юнаки більшою мірою задають тон у житті однолітків. У той же час роль як чоловічого, так і жіночого лідерства у вирішенні проблем сучасного суспільства є предметом обговорень і сучасних досліджень [3; 5].

Формулювання мети. Метою даної статті є аналіз стану розробки різних аспектів проблеми лідерства та дослідження особливостей прояву лідерських якостей у міжособистісних стосунках в юнацькому віці.

Загальна гіпотеза полягає в тому, що існує зв'язок між стилем лідерства і ступенем прояву лідерських якостей та типами міжособистісних стосунків в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що будь-яка соціальна спільність успішніше розвивається за наявності в ній лідера. Лідерство означає соціальну активність, активну життєву позицію, яка являє собою певний гарант свіжих ідей, неординарних підходів, сміливих рішень [8].

На успішне лідерство впливають досить високий рівень інтелекту та знань, чесність, здоровий глузд, ініціативність, впевненість в собі, дисциплінованість, наполегливість, певний соціально-економічний статус, надійність, відповідальність, соціальна активність. Також однією з найважливіших якостей лідера є комунікабельність, яка передбачає здатність до встановлення стосунків, до збереження їх у будь-який час, здатність створювати такі взаємини, які найбільш необхідні колективу [2; 4].

Багато дослідників намагалися дати власне тлумачення цьому феномену, відзначаючи найрізноманітніші грані лідерства [4, с. 66].

На думку Б.Д. Паригіна, під лідерством прийнято розуміти один з процесів організації та управління малою соціальною групою, що сприяє досягненню групових цілей в оптимальні терміни. В.І. Румянцева робить спробу оцінити лідерство масштабно, як цілісний і водночас багатовимірний соціально-психологічний феномен, говорячи про те, що лідерство включає в себе певну сукупність основних складових компонентів: процеси, структуру, функції лідерства, особистість лідерів і ведених, процеси сприйняття людьми один одного, образи уявлень про особистість лідера, типи лідерів [7].

Деякі зарубіжні вчені вважають, що лідери мають особливі якості, що відрізняють їх від інших людей. Однак це не завжди відповідає дійсності. Сучасні дослідження показали, що ефективні лідери дійсно відрізняються від інших людей за кількома характеристиками, а саме: *мотивацією до лідерства* – лідер прагне вести людей за собою і впливати на оточуючих; *когнітивними здібностями* – лідери можуть обробляти і інтерпретувати великий обсяг інформації; *готовністю до пристосування* – лідери можуть адаптуватися до потреб своїх послідовників і до мінливих вимог ситуації (В.Г. Крисько, 2003).

Р. Стогділл та Е. Холландер запропонували розглядати лідерство з точки зору статусу, взаємодії, сприйняття і поведінки індивідів стосовно інших членів групи. Таким чином, лідерство стало розглядатися як стосунки між людьми, а не як характеристика окремого індивіда [9; 10].

У вітчизняній психології існує безліч думок з приводу того, яке місце посідають міжособистісні відносини в реальній системі життєдіяльності людини. В.М. Мясичев вважав, що найголовніше, що визначає особистість – її ставлення до людей, що є одночасно взаємовідносинами. Міжособистісні стосунки – це сукупність зв'язків, що складаються між людьми у формі почуттів, суджень та звернень один до одного. Міжособистісні стосунки включають: сприйняття і розуміння людьми один одного; міжособистісну привабливість (потяг і симпатія); взаємодію та поведінку [1].

В юнацькому віці міжособистісні стосунки відіграють значну роль, хоча і відрізняються двома протилежними тенденціями: *розширенням сфери* (збільшення кількості контактів, розширення меж спілкування), з одного боку, і *зростаючою індивідуалізацією, відокремленням*, з іншого [6]. Саме на цьому віковому етапі оформлюється тяга до лідерства як особливого виду діяльності, який являє собою прагнення до реалізації власних можливостей і здібностей, бути активним суб'єктом діяльності.

Отже, феномен лідерства займає особливе місце в психології через свою яскравість й цікавість, для психології лідерство – конкретне вираження влади в «людському факторі», влада в психологічному вимірі – це здатність пануючого суб'єкта змусити собі підкорятися.

У дослідженні брали участь молоді люди віком від 18 до 24 років, у кількості 50 осіб (28 дівчат та 22 хлопця), які навчаються у Дніпропетровському національному університеті ім. О. Гончара на факультеті психології.

Для встановлення характеру зв'язку особливостей прояву лідерських якостей зі сферою міжособистісних стосунків в осіб юнацького віку було обрано такі методики: тест-опитувальник «Діагностика лідерських здібностей» Є. Жарикова та Є. Крушельницького, який визначає ступінь прояву лідерських здібностей особистості; методика «Діагностика стилю лідерства» Л.В. Румянцевої для того, щоб мати змогу визначити домінуючий стиль лідерства; а також «Методика діагностики міжособистісних відносин» Т. Лірі, яка призначена для дослідження уявлень суб'єкта про себе та про власне ідеальне «Я», для вивчення специфіки взаємовідносин у малих групах, а також для виявлення переважаючого типу відносин до людей в самооцінці та взаємооцінці досліджуваних.

За критерієм прояву лідерських здібностей було проведено поділ досліджуваних на дві групи: особи з низьким (52% досліджуваних) та високим (48% досліджуваних) ступеням прояву лідерських здібностей.

Аналіз результатів за методикою «Діагностика стилів лідерства» показав, що у 84% юнаків та дівчат домінуючим стилем лідерства визначався демократичний стиль. У 10% досліджуваних переважав авторитарний стиль і у 6% досліджуваних – ліберальний. Таким чином, за цією ознакою вони були поділені на три групи.

Узагальнений аналіз результатів дослідження міжособистісних стосунків дозволив нам зробити умовний поділ всіх досліджуваних на 3 групи за рівнями відношень з оточуючими людьми та здатності встановлювати контакти, а саме: низьким, середнім та високим рівнями (табл. 1).

Таблиця 1

**Узагальнені дані за результатами методики
«Діагностика міжособистісних відносин»**

Параметр	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Кіл-сть осіб	Тип	К-сть осіб	Тип	К-сть осіб	Тип
1. Авторитетний			7	Домінантний	43	Впевнений
2. Егоїстичний	–	–	–	–	50	Егоїстичні риси
3. Агресивний	–	–	2	Вимогливий, суворий	48	Упертий, завзятий
4. Підозріливий	–	–	3	Скептичний	47	Критичний
5. Підпорядкований	–	–	1	Легко поступливий	49	Скромний, поступливий
6. Залежний	–	–	1	Слухняний	49	Конформний
7. Дружелюбний	6	Прагне задовольнити вимоги всіх	–	–	44	Схильний до співпраці
8. Альтруїстичний	8	Гіпервідповідальний	–	–	42	Делікатний, добрий

Як видно з табл. 1, доміinantний тип відносин визначався у семи осіб, впевнений – у со- рока трьох осіб. Егоїстичний тип відносин визначений низьким рівнем та визначається наявністю егоїстичних рис. Вимогливість та суворість проявилися у двох осіб, всі інші проявили себе як уперті та завзяті. Скептичність визначилась у трьох осіб, у інших проявилась критичність до інших та до самих себе. Особливого визначення підпорядкованого та залежного типів не виявлено. Було відмічено шість осіб, які прагнуть задовольнити вимоги всіх, всі інші відзначились як схильні до співпраці. Гіпервідповідальний тип відносин визначений у восьми осіб, всі інші проявили себе як делікатні люди.

Для підтвердження гіпотези про те, що досліджувані з високим ступенем прояву лідерських здібностей мають високі показники за «Авторитетним» типом міжособистісних стосунків, був застосований лінійний критерій r-Пірсона (табл. 2).

Таблиця 2

Значення коефіцієнтів кореляції r-Пірсона між показниками типів міжособистісних стосунків та високим ступенем прояву лідерських здібностей

Типи міжособистісних стосунків	Ступінь прояву лідерських здібностей
1. Авторитетний	0,535**
2. Егоїстичний	0,215
3. Агресивний	0,088
4. Підозріливий	- 0,046
5. Підпорядкований	0,329*
6. Залежний	0,276*
7. Дружелюбний	0,024
8. Альтруїстичний	- 0,004

Примітка: * – статистично значущий зв’язок на рівні $p \leq 0,0$;
** – статистично значущий зв’язок на рівні $p \leq 0,0$.

Як видно з табл. 2, значення коефіцієнта кореляції r-Пірсона за «Залежним» та «Підпорядкованим» типами міжособистісних знаходяться в зоні значущості, оскільки $r_{\text{емп}} (0,329; 0,276) > r_{\text{кр}} (0,27)$, при рівні значущості $p \leq 0,05$. Також абсолютне значення коефіцієнта кореляції за «Авторитарним» типом міжособистісних стосунків більше, ніж критичне значення: $r_{\text{емп}} (0,535) > r_{\text{кр}} (0,35)$, при рівні значущості $p \leq 0,01$, отже, вищезазначена альтернативна гіпотеза підтверджується на рівні $p \leq 0,01$.

Для підтвердження гіпотези про те, що досліджуваним з низьким ступенем прояву лідерських здібностей буде притаманний ліберальний стиль лідерства, досліджуваних було поділено на групи за критерієм домінуючого стилю лідерства.

Після поділу досліджуваних на групи були розраховані середні бали кожної групи за методикою «Діагностика лідерських здібностей» (табл. 3).

Таблиця 3

Середні показники прояву лідерських здібностей за стилями лідерства

Прояв лідерських здібностей	Стилі лідерства		
	Авторитарний	Демократичний	Ліберальний
Середній бал ($\bar{X}$)	25	23	18

Середні показники за всіма стилями лідерства характеризують низький рівень прояву лідерських здібностей. Отже, гіпотеза про те, що досліджуваним з низьким ступенем прояву лідерських здібностей буде притаманний ліберальний стиль лідерства, підтверджується. Основні якості лідера-ліберала – це безініціативність, небажання взяти на себе відповідальність за вирішення проблем та їх наслідки, коли вони несприятливі. Але ж треба відзначити, що таким досліджуваним притаманний не тільки ліберальний стиль, а й такі стилі лідерства як демократичний та авторитарний, які також виявлялися у них домінуючими.

Для підтвердження наступної гіпотези про існування зв’язку між показниками за типами міжособистісних відношень та домінуючими стилями лідерства був застосований лінійний критерій r-Пірсона (табл. 4).

Перше положення про те, що приналежність до демократичного стилю лідерства характеризується високими показниками за типами міжособистісних стосунків: «Дружелюбний» та «Альтруїстичний» не підтверджується. Отже, не існує зв’язку між домінуванням демократичного стилю лідерства та вищезазначеними показниками типів міжособистісних стосунків.

Друге положення щодо притаманності досліджуваним високих показників за «Авторитарним» та «Підозріливим» типами міжособистісних стосунків з домінуючим авторитарним стилем лідерства підтверджується частково на рівні $p \leq 0,05$.

Таблиця 4

Значення коефіцієнтів кореляції r-Пірсона між показниками типів міжособистісних стосунків та стилями лідерства

Типи міжособистісних стосунків	Стиль лідерства		
	Авторитарний	Демократичний	Ліберальний
1. Авторитарний	- 0,056	- 0,077	- 0,159
2. Егоїстичний	0,034	0,094	- 0,101
3. Агресивний	0,261	0,021	0,007
4. Підозріливий	0,344*	0,202	0,324*
5. Підпорядкований	0,114	0,224	0,386**
6. Залежний	- 0,074	0,224	0,069
7. Дружелюбний	0,066	- 0,246	- 0,068
8. Альтруїстичний	- 0,007	- 0,183	0,014

Примітка: * – статистично значущий зв'язок на рівні $p \leq 0,05$;

** – статистично значущий зв'язок на рівні $p \leq 0,01$.

Таким чином, результати, які наведено в табл. 4, показують відсутність статистично значущого зв'язку між авторитарним стилем лідерства та «Авторитарним» типом міжособистісних стосунків та існування зв'язку між домінуванням авторитарного стилю лідерства та високими показниками за «Підозріливим» типом міжособистісних стосунків.

Третє положення про те, що приналежність до ліберального стилю лідерства характеризується високими показниками за «Підозріливим» та «Залежним» типами міжособистісних стосунків підтверджується на рівні $p \leq 0,01$.

Зв'язок між домінуванням ліберального стилю лідерства та показниками «Підозріливого» та «Залежного» типів міжособистісних стосунків можна пояснити таким чином: лідеру-лібералу притаманна залежність від думок, дій інших членів групи, невпевненість у своїй компетентності, отже, саме цей стиль лідерства схильний до підозріливості, недовірливості до оточуючих.

Таким чином, певний зв'язок між стилями лідерства і ступенем прояву лідерських якостей та типами міжособистісних стосунків в юнацькому віці, безперечно, існує, а отже, сформульована нами гіпотеза підтверджена.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз проблеми свідчить про те, що існує багато поглядів на розуміння феномену лідерства, і саме на віковому етапі юності оформлюється тяга до лідерства як особливого виду діяльності, який являє собою прагнення до реалізації власних можливостей і здібностей, бути активним суб'єктом діяльності. Як правило, серед підлітків лідерство – це суспільний механізм, для життєдіяльності якого потрібні певні задатки і схильності. Суспільство потребує індивідів, які здатні по-новому поглянути на вирішення нагальних проблем, вести за собою. Без підліткового лідерства в групі в даному соціумі ніколи не зможе існувати саме таке суспільство.

Таким чином, дослідження проблеми формування лідерських якостей у юнацькому віці залишаються надзвичайно актуальними і перспективними, оскільки саме від дій молодих людей буде залежати управління різними соціальними структурами, колективами підприємств.

Список використаних джерел

1. Андриянченко Е.Г. Теоретический анализ проблемы лидерства в зарубежной социальной психологии / Е.Г. Андриянченко // Молодой ученый. – 2012. – № 10. – С. 256–261.
2. Берн Э. Лидер и группа: о структуре и динамике организаций и групп / Э. Берн. – М.: Эксмо, 2009. – 512 с.
3. Ковалевич А.С. Гендерные особенности проявления лидерства в юношеском возрасте / А.С. Ковалевич // Сборник научных статей студентов, магистрантов, аспирантов. Вып. 16 / сост. С.В. Анцух; под общ. ред. В.Г. Шадурского. – Минск: Четыре четверти, 2016. – С. 311–313.

4. Колпаков В. Лідерство – фактор суспільного розвитку / В. Колпаков, О. Анісімов // Персонал. Журнал інтелектуальної еліти. – 2005. – Вип. 9. – С. 66–73.
5. Кононова Т.А. Юношеский возраст как благоприятный период для развития лидерских качеств студентов / Т.А. Кононова // Инновационные процессы в образовании: стратегия, теория и практика развития: матер. VI Всерос. науч.-практ. конф. – Екатеринбург, 2013. – Т. 1. – С. 47.
6. Обозов М.М. Психологія міжособистісних відносин / М.М. Обозов. – К.: Либідь, 1990. – 191 с.
7. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: посібник / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. – 379 с.
8. Палах П. Сучасні українські політичні лідери / П. Палах. – Львів: Брама, 2002. – 148 с.
9. Стогдилл Р.М. Лидерство и структура управления персоналом / Р.М. Строджилл. – М.: Норд-Вест, 2000.
10. Холландер Е.П. Динамика лидерства / Е.П. Холландер. – М.: Инфра-М, 1998. – 97 с.

References

1. Andriianchenko, E.H. (2012). *Teoreticheskii analiz problemy liderstva v zarubezhnoi sotsialnoi psikhologii* [Theoretical analysis of the problem of leadership in the foreign social psychology]. *Molodoi uchenyi* [Young researcher], no. 10, pp. 256-261 (In Russian).
2. Bern, E. (2009). *Lider i hruppa: o strukture i dinamike orhanizatsii i grupp* [Leader and group: on the structure and dynamics of organizations and groups]. Moscow, Eksmo Publ., 512 p. (In Russian).
3. Kovalevich, A.S. (2016). *Hendernye osobennosti proiavlennia liderstva v yunosheskom vozraste* [The gender particular manifestations of leadership at a young age]. *Sbornik nauchnykh statei studentov, mahistrantov, aspirantov* [Collection of scientific articles of students, master students, postgraduates]. Minsk, Chetyre chetverti Publ., issue. 16, pp. 311-313 (In Russian).
4. Kolpakov, V. (2005). *Liderstvo - faktor suspilnoho rozvytku* [Leadership as the factor of social development]. *Personal. Zhurnal intelektualnoi osvitu* [Staff. Journal of intellectual elite], no. 9, pp. 66-73 (In Ukrainian).
5. Kononova, T.A. (2013). *Yunosheskii vozrast kak blahopriiatnyi period dlia razvitiia lider-skikh kachestv studentov* [Adolescence as a favorable period for the development of students' leadership qualities]. *Innovatsionnye protsesy v obrazovanii: stratehiia, teoriia i praktika razvitiia* [Innovative processes in education: strategy, theory and practice of development]. Ekaterinburh, vol. 1, pp. 47 (In Russian).
6. Obozov, M.M. (1990). *Psykholohiia mizhosobystisnykh vidnosyn* [The psychology of interpersonal relations]. Kyiv, Lybid Publ., 191 p. (In Ukrainian).
7. Orban-Lembryk, L.E. (2003). *Sotsialna psykholohiia* [Social psychology]. Kyiv, Akademvydav Publ., 379 p. (In Ukrainian).
8. Palakh, P. (2002). *Suchasni ukrainski politychni lidery* [Suchen Ukrainian poltics Idere]. Lviv, Brama Publ., 148 p. (In Ukrainian).
9. Stohdill, R.M. (2000). *Liderstvo i struktura upravleniia personalom* [Leadership and structure of personnel management]. Moscow, Nord-Vest Publ. (In Russian).
10. Khollander, E.P. (1998). *Dinamika liderstva* [Dynamics of leadership]. Moscow, Infra-M Publ., 97 p. (In Russian).

В статье рассматривается проблема особенностей проявления лидерских качеств в межличностных отношениях в юношеском возрасте. Освещаются вопросы понимания феномена лидерства на основании подходов различных зарубежных и отечественных психологов, а также особенностей формирования межличностных отношений в этом возрасте. Выявление механизмов и характера связи стилей лидерства со степенью проявления лидерских качеств и типами межличностных отношений рассматривается на материале исследования 50 юношей и девушек.

Ключевые слова: лидерство, лидерские качества, стили лидерства, межличностное взаимодействие.

The issue of leadership qualities manifestation in interpersonal relationship in the youth age is examined in the article.

The question of understanding the leadership phenomenon based on different approaches of foreign and domestic psychologists, as well as the characteristics of youth interpersonal relationship formation, are considered.

Identification of mechanisms and correlation between the leadership styles and the level of leadership qualities manifestations, as well as the types of interpersonal relationships, are analyzed using as research materials the data from 50 boys and girls.

Key words: leadership, leadership qualities, leadership styles, interpersonal relationships.

Одержано 25.10.2016.